

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2024.49152.2311>
Print ISSN: X2588-414
Online ISSN: X2783-5081
Pages: 127-152

Received: 29/ 05 /2024

Accepted: 31/ 08 /2024

Original Research

Examining the semantic distinctions of the verbs "جاء" (ja'a) and "اتی" (ata) in the Quran and their reflection in some of the most important Persian translations.

Fatemeh Rezadad

Assistant professor, Department of
Tafsir and Sciences Quran. Al-
Mustafa International
University, Mashhad, Iran.

Abstract

Given that one of the most important aspects of the miracle of the Qur'an is the literary and rhetorical miracles and the use of each word in the verses, arising from the wisdom of God and to fulfill a specific mission, it is necessary to explore the semantic characteristics of the vocabulary in the Quran, including the imminent and widely used vocabulary "Ja'a" and "Ata".

This article is intended to use the library method, while criticizing and examining the prominent views on the semantic distinction of the words "Ja'a" and "ATa" in the verses, to explain the angles of the subtleties hidden beyond the use of the Qur'an of these words. The other objective of this study is to process how these semantic subtleties are reflected in the most important Persian translations.

From this study, the views of Rajab Esfahani and Muhammad shuhrawar were the most successful in explaining the semantic distinctions of the verbs "Ja'a" and "ATa" in the Qur'an. Still, unfortunately, Persian translators of the Qur'anic language, regardless of the Semantic analysis of the Qur'an, did not reflect these semantic subtleties in their translation and somehow uncontrollably, paid attention to the equivalent of this vocabulary.

Keywords: Quran, "جاء" (Ja'a), "اتی" (Atā), semantic distinction, Persian translation.

Introduction and Statement of the Problem

The verb جاء (Ja'a) is derived from the root ج ی ء (J-Y-') and the verbal noun مجيء (Maji). It can be used both intransitively and transitively. For example, جاء زيد (Ja'a Zayd) means "he came" or "he arrived," while جئت زیداً (Jittu Zaydan) translates to "I came to him." Additionally, this verb can take the preposition باء (Bā), conveying the meaning of bringing something (Fioumi, 2/116). Generally, the meanings of coming and bringing are present in all derivatives of the root ج ی ء (J-Y-'), which may manifest in various forms depending on context (Raghib, p. 212). Similarly, the verb اتى (Atā) is derived from the root ا ت ی (A-T-Y) or ا ت و (A-T-W) and the verbal noun اتیان (Atiyān). It is used in both intransitive and transitive senses. Its meanings of coming and bringing are fully expressed in all its derivatives (Mostafavi, 1/29). For instance, a flowing river is referred to as اتى (Atiyy), while a stranger wandering from one side to another is called اتوى (Atāwi) (Raghib, p. 60). Furthermore, sometimes the verbs جاء and اتى are employed to mean addressing or managing affairs (Fioumi, 2/16).

This research investigates the semantic distinctions between the verbs جاء (Ja'a) and اتى (Atā) as used in the verses of the Quran. This study aims to critically analyze these verbs' usage within the Quran and explore how their meanings are reflected in Persian translations of the Quran.

Research Background

Despite the frequent use of جاء and اتى, there remains a lack of comprehensive research addressing their semantic differences. Some scholars argue that these terms are interchangeable, attributing variations in usage to stylistic choices rather than meaningful distinctions. However, such a view fails to account for the specific contexts in which each verb is employed. This research seeks to clarify whether these two verbs are synonymous or if their differences carry significant implications for interpretation.

Previous studies have highlighted instances where certain terms exclusively accompany one verb or the other, indicating a potential semantic distinction. For example, terms like "تأویل" (Al-A'raf/53), "بهتان" (Al-Mumtahana/12), and "ضیاء" (Al-Qasas/71) appear only with اتى, while others such as "المخاض" (Maryam/23), "صواع الملك" (Yusuf/72), and "نور" (Al-Ma'idah/15) are solely associated with جاء. Furthermore, many verses exhibit overlapping usage of both verbs, prompting further investigation into their meanings and implications. This research builds upon existing literature by examining how various factors—such as emphasis on origin and purpose, relevance of substance and attribute, attainment or non-attainment of goals, relevance of consciousness and choice, direction of inclination, perspectives of both speaker and audience, as well as ease or difficulty of subject matter—contribute to distinguishing between these two verbs. Notably, scholars like Dr. Fadil Al-Samarrai have previously touched upon these differences but have not conducted independent studies focusing specifically on this topic. Research

Methodology

The methodology employed in this research is primarily library-based, involving a critical review of existing literature on the semantic distinctions between **اتى** and **جاء**. The study includes an analysis of Quranic verses where these verbs appear, aiming to uncover subtle nuances in their meanings. Additionally, this research examines major Persian translations of the Quran to assess how these semantic subtleties are reflected in translated texts.

Results

From the findings of this research, it can be inferred that linguists and Quranic scholars have explored the two frequently used verbs **جاء** (Ja'a) and **اتى** (Atā) in the verses of the Quran to uncover the subtle nuances of meaning within the text. Some argue that there is no significant semantic distinction between these terms, attributing their different usages merely to stylistic variation. However, this perspective does not adequately address the reasons behind these variations in expression and context within the verses. Consequently, researchers have sought to investigate the specific semantic properties of each of these two verbs in the context of the Quran, aiming to uncover the reasons for this variation in expression. Factors such as emphasis on origin and purpose, the relevance of substance and attribute, the attainment or non-attainment of goals, the relevance of consciousness and choice, the direction of inclination, the perspectives of both speaker and audience, as well as the ease or difficulty of the subject matter have all been considered influential in this distinction. Nevertheless, a careful examination of the Quranic applications of these two words challenges the general applicability of some of these factors. This scrutiny supports a relatively successful interpretation by Shahrour and Raghīb Isfahani regarding the significance of the latter two factors. These semantic subtleties in vocabulary within the context of the Quran—specifically regarding the distinction between **جاء** and **اتى**—are unfortunately not reflected by translators in their work. In many cases, they either translate both verbs identically or engage in arbitrary equivalency without adhering to any consistent principles.

DOI: <https://doi.org/10.22034/isqs.2024.49152.2311>

شاپای چاپی X2588-414

شاپای الکترونیکی X2783-5081

صفحات: ۱۲۷-۱۵۲

دریافت ۱۴۰۳/۰۳/۰۹

پذیرش ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

مقاله پژوهشی

بررسی تمایزهای معنایی واژگان «جاء» و «اتی» در قرآن

و بازتاب آن در برخی از مهم‌ترین ترجمه‌های فارسی

فاطمه رضاداد* استادیار گروه تفسیر و علوم قرآن، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.

چکیده

با توجه به این که یکی از مهم‌ترین وجوه اعجاز قرآن، اعجاز ادبی و بلاغی و کاربرد هر واژه در آیات، برخاسته از حکمت الهی و در راستای ایفای رسالتی خاص است، واکاوی ویژگی‌های معنایی واژگان در عرف قرآن، از جمله واژگان قریب المعنی و پرکاربرد «جاء» و «اتی»، ضروری می‌نماید. این نوشتار بر آن است با بهره‌گیری از روش کتابخانه‌ای، ضمن نقد و بررسی دیدگاه‌های مطرح درباره تمایز معنایی واژگان «جاء» و «اتی» در آیات، زوایایی از ظرایف نهفته در وراء کاربرد قرآنی این واژگان را به ترسیم کشد. نیز پردازش به نحوه بازتاب این ظرافت‌های معنایی در مهم‌ترین ترجمه‌های فارسی قرآن کریم، از دیگر اهداف این پژوهش می‌باشد.

* Fateme_Rezadad@miu.ac.ir

از حاصل این پژوهش می‌توان دریافت از بین دیدگاه‌های مطرح، دیدگاه راغب اصفهانی و محمد شحرور، بیشترین موفقیت را در تبیین تمایزهای معنایی فعل «جاء» و «اتی» در قرآن داشته است، ولی متأسفانه مترجمان فارسی زبان قرآن، بی‌اعتنا به واکاوی‌های معنایی قرآن پژوهان، این ظرائف معنایی را در ترجمه خویش منعکس نساخته و به نحوی بی‌ضابطه، به معادل یابی برای این واژگان پرداخته‌اند.

واژه‌های کلیدی: قرآن، «جاء»، «اتی»، تمایز معنایی، ترجمه فارسی.

ا. واژه «جاء» و «اتی» در اصل لغت

فعل جاء مشتق از ریشه «جی‌ء» و مصدر «مجی‌ء»، فی‌نفسه هم در معنای لازم و هم در معنای متعدی به کار می‌رود، چنانکه «جاء زید»، به معنای «اتی» و «حضر» و «جئت زیداً»، به معنای «اتیت الیه» است. ضمن این که این فعل با حرف اضافه «باء» نیز متعدی می‌شود و معنای آوردن را افاده می‌کند. (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۱۱۶) به طور کلی معنی آمدن و آوردن، در همه مشتقات ریشه «جی‌ء»، موجود است که البته به تناسب مصداق، مظاهر گوناگون می‌یابد. (راغب، ۱۴۱۲ق، ۲۱۲)

نیز فعل «اتی»، مشتق از ریشه «ا ت ی» یا «ا ت و» و مصدر «اتیان»، فی‌نفسه در دو معنای لازم و متعدی به کار می‌رود و معنای آمدن و آوردن در همه مشتقاتش، ظهور و بروز تام دارد؛ (مصطفوی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۲۹) چنانکه سیل روان را «اتی» و فرد غریبی که سرگردان، از سویی به سوی دیگر می‌رود را «اتاوی» گویند. (راغب، ۱۴۱۲ق، ۶۰)

ضمناً گاه فعل «جاء» و «اتی» را در معنای پرداختن و تدبیر امور نیز به کار برده‌اند.

ب. واژه «جاء» و «اتی» در قرآن

فعل جاء ۲۶۲ بار در قرآن کریم به کار رفته است که از این میان، تمامی موارد کاربرد آن به صورت فعل ماضی است، چنانکه فعل مضارع و امر و اسم فاعل و اسم مفعول ریشه «جی‌ء» در قرآن کریم به چشم نمی‌خورد. (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۴: ۸۱-۸۰؛ سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲: ۳۶۵)

بنابر تتبعات قرآن پژوهان، فعل جاء در قرآن کریم، هم درباره اجسام و مادیات و هم درباره موضوعات معنوی و فرامادی به کار رفته است (راغب، ۱۴۱۲ق، ۶۰) که از این میان، تحقق این فعل در آیات ناظر به مادیات، تحقق زمانی شمول و مکان مند و در آیات ناظر به مجردات و معانی، مفید معنای توجه و اتصال و ارتباط و احاطه خارج از قید زمان و مکان است. (مصطفوی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۱۴۸-۱۴۹)

درباره فعل «اتی»، شمار کاربرد آن و مشتقاتش در قرآن، مجموعاً ۵۴۹ مرتبه است. برخلاف فعل جاء، موارد کاربرد اتی در آیات، منحصر به شکل ماضی نیست و صور گوناگون آن اعم از ماضی، مضارع، امر، اسم فاعل و اسم مفعول، در آیات به چشم می‌خورند. (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۴: ۸۱-۸۰؛ سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲: ۳۶۵)

بنابر دیدگاه قرآن‌پژوهان، واژه «اتیان» در آیات، بسان واژه «جاء» هم درباره اعیان و امور زمانی و مکانی و هم درباره اعراض و معقولات فرازمانی و فرامکانی، به کار رفته است که البته ویژگی‌های معنایی‌اش در هر مورد، برحسب مصداق، تغییراتی می‌پذیرد. (مصطفوی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۲۹-۳۰)

از میان کاربردهای واژه «جاء» و «اتی» در آیات، برخی کاربردها خاص یکی از این دو واژه است و واژه دیگر درباره آن مصداق به کار نرفته است؛ به‌عنوان مثال مصادیق «تأویل» (اعراف/۵۳)، «بهتان» (ممتحنه/۱۲)، «ضیاء» (قصص/۷۱)، «رزق» (کهف/۱۹)، «یوم» (بقره/۲۵۴)، «سوره» (بقره/۲۳)، «تابوت» (بقره/۲۴۸) و ... در آیات فقط با فعل «اتی» و مصادیق «المنخاض» (مریم/۲۳)، «صواع الملك» (یوسف/۷۲)، «البشری» (هود/۷۴)، «الموج» (یونس/۲۲)، «الفتح» (انفال/۱۹)، «الموعظه» (بقره/۲۷۵)، «البصائر» (انعام/۱۰۴)، «نور» (مائده/۱۵)، «الذکر» (اعراف/۶۳) و ... صرفاً با فعل «جاء» به کار رفته‌اند. ولی بسیاری از مصادیق کاربرد «جاء» و «اتی» در آیات، مشترک‌اند و اساساً همین قسم است که توجه لغت‌شناسان و قرآن‌پژوهان را برانگیخته است؛ چنانکه محور این نوشتار نیز بیشتر بر همین قسم متمرکز است. نگاهی اجمالی و تطبیقی بر مصادیق مشترک کاربردهای قرآنی واژه «جاء» و «اتی» بدین شرح است:

- نصرنا: «أَتَاهُمْ نَصْرُنَا» (انعام/۳۴)، «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا» (یوسف/۱۱۰)
- هدی: «فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» (بقره/۳۸)، «إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى» (اسراء/۹۴)
- عذاب: «أَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ» (نحل/۲۶)، «لَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ» (عنکبوت/۵۳)
- وعد الله: «حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ» (رعد/۳۱)، «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي» (کهف/۹۸)
- امرنا: «أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا» (یونس/۲۴)، «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا» (هود/۴۰)
- سحر: «فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ» (طه/۵۸)، «جَاؤُا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ» (اعراف/۱۱۶)
- بینه: «حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ» (بینه/۴)، «إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ» (بینه/۱)
- موت: «وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» (ابراهیم/۱۷)، «حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ» (انعام/۶۱)
- بأس: «فَأَمِّنْ أَهْلَ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا» (اعراف/۹۷)، «فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا» (انعام/۴۳)

— ساعه: « قُلْ أَرَأَيْتُمْ ... أَوْ أَتَتْكُمْ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ » (انعام/۴۰)، « حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ »
(انعام/۳۱)

— برهان: « قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ » (بقره/۱۱۱)، « قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ » (نساء/۱۷۴)

— حق: « وَ أَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ » (حجر/۶۴)، « قَالُوا أَلَمْ نَجِئْكَ بِالْحَقِّ » (بقره/۷۱)

— آیه: « لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ » (بقره/۱۱۸)، « لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنُوا بِهَا » (انعام/۱۰۹)

— انباء: « فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ » (انعام/۵)، « لَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْمُرْسَلِينَ » (انعام/۳۴)

— رسل: « أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ » (توبه/۷۰)، « وَ لَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ » (اعراف/۱۰۱)

— رحمة: « آتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ » (هود/۲۸)، « يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ ... رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ » (يونس/۵۷)

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در همه این آیات، هم واژه «جاء» و هم واژه «اتی»، برای دلالت بر مصادیق و معانی واحد به کار رفته‌اند. جالب توجه این‌که گاه این کاربردهای یکسان جاء و اتی، در یک آیه و موضع واحد، رخ داده است:

— « يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ». (هود/۷۶)

— « فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ » (انعام/۵)

— « قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَآتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ » (اعراف/۱۰۶)

— « قَالُوا أَوْزِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ » (اعراف/۱۲۹)

— « يَا أَبَتِ إِنَّي قَدْ جِئْتُكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا » (مريم/۴۳)

— « قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتِكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ * قَالَ فَآتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ » (شعراء/۳۱-۳۰)

— « لَوْ لَا جَاءُ وَعَلَيْهِ بَارِعَةٌ شُهَدَاءُ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأَوَلَيْكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ » (نور/۱۳)

— « وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا » (فرقان/۳۳)

— « قَالُوا أَوْ جِئْنَا لِنُؤْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَآتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ » (احقاف/۲۲)

— « فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرُهُمْ » (محمد/۱۸).

ضمن این‌که گاه یک ماجرا و داستان، در یک سوره با واژه «اتی» و در سوره دیگر، عیناً با همان سیاق، ولی این بار با واژه «جاء» آمده است. به‌عنوان مثال، در حالی‌که داستان موسی و وادی طور، در سوره طه و قصص، با واژه

«اتی» و با تعبیر «فلما اتاها نودی ...» (طه/۱۱، قصص/۳۰) آمده است، در سوره نمل، با واژه «جاء» و با تعبیر «فلما جاءها نودی ...» (نمل/۸) همراه گردیده است.

اینک جای این پرسش است که رمز این تفاوت‌های کاربردی واژه «جاء» و «اتی» در قرآن کریم چیست و این دو واژه در عرف قرآن، چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟ در ادامه بدین پرسش می‌پردازیم.

ج. وجوه تفاوت کاربردی و تمایز معنایی واژه «جاء» و «اتی» در قرآن

با توجه به این‌که خداوند حکیم، در انزال قرآن کریم، بهترین واژگان را برای رسانیدن بهترین معانی، بر وجه اعجاز به کار گرفته است، کاربرد هر یک از واژگان قرآنی در آیات، برخاسته از حکمت الهی و توأم با رسالتی خاص است که هیچ واژه دیگر، نمی‌تواند آن را ایفا کند. در این میان، کاربرد دو واژه «جاء» و «اتی» نیز مستثنی از این مسئله نیست و این‌که خداوند حکیم، گاه برای یک موضوع واحد، در یک جا واژه «جاء» و در جای دیگر، واژه «اتی» را به کار گرفته است، حکایت از وجود خصوصیت و رسالتی خاص در هر یک از این واژگان دارد؛ خصوصیتی که ترادف بدوی آن‌ها را منتفی می‌سازد و توجیه‌گر این تفاوت‌های کاربردی است. محققان و قرآن‌پژوهان، در واکاوی علت تفاوت مواضع کاربرد دو واژه «جاء» و «اتی» در آیات و نیز تمایزات معنایی آن‌ها، به دیدگاه‌های مختلفی رسیده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. تفنن در تعبیر در عین ترادف معنوی

برخی صاحب‌نظران هم چون آلوسی (آلوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۵: ۳۰)، ابن عاشور (ابن عاشور، بی تا، ج ۸: ۲۴۷) و علامه طباطبایی (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۸: ۲۲۵) معتقدند واژگان «جاء» و «اتی»، هر دو یک معنا را افاده می‌کنند و این کاربردهای متفاوت، صرفاً به دلیل تفنن در تعبیر است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، از این نگاه، تفاوتی در معنای «جاء» و «اتی» نیست.

ولی با نگاهی به آیات، می‌توان دریافت شاید صرف تفنن در تعبیر، نتواند علت این کاربردهای متفاوت باشد؛ زیرا در آیات بسیاری چون:

- «قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْتَقًا مِّنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَن يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْتَقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَيَّ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ» (یوسف/۶۶)
- «قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَآتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَتْهُمُ الْعَذَابُ مِن حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ» (نحل/۲۶)
- «إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بَخْبَرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ مِّمَّن لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» (نمل/۷)
- «فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوْلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ» (قصص/۴۸)

- «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَىٰ فَتْرَةٍ مِّنَ الرَّسُولِ أَن تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِن بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (مائده/ ۱۹)

فعل‌های جاء یا «اتی»، چندین بار و به صورت پی‌درپی در یک آیه تکرار شده‌اند. این مسئله صرفاً در دایره آیات نیست و بنا بر تتبعات برخی قرآن‌پژوهان، گاه در یک سوره، مکرراً مشتقات «جاء» ظهور دارند، در حالی که در سوره دیگر، مشتقات «اتی» پی‌درپی به کار رفته‌اند. (سیوطی، بی تا، ج ۳: ۸۱) لذا درحالی‌که قرآن کریم از کاربرد پی‌درپی یک واژه در یک سوره یا حتی یک آیه، ابایی ندارد، به نظر می‌رسد صرف تفتن در عبارت، نتواند توجیه مناسبی برای علت انصراف قرآن از «جاء» به «اتی» و یا بالعکس در آیات باشد.

۲. تمایز معنایی «جاء» و «اتی» بر اساس تأکید بر مبدأ و مقصد

صاحب روح البیان، در ذیل آیه «قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (اعراف/ ۱۰۶)، در توجیه کاربرد دو واژه «جاء ب» و «اتی ب» برای موضوع واحد، یعنی موضوع آوردن آیت و معجزه، معتقد است این تفاوت تعبیر، بازگشت به خصوصیت معنایی «جاء» و «اتی» دارد، بدین گونه که هر انتقال و آمدنی، مبدأ و مقصدی دارد که در این میان، «جاء»، ناظر به انتقال شیء از مبدأ و «اتی» ناظر به وصول آن به مقصد است. بر این اساس، وی در تفسیر این آیه، با تبیین مبدأ معجزه، یعنی خداوند و منتهی الیه آن، یعنی پیامبر، معنای آن را چنین می‌بیند: «إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ أَي مِّنْ عِنْدِ مَنْ أَرْسَلَكَ كَمَا تَدْعِيهِ، فَأْتِ بِهَا فَاحْضَرِهَا عِنْدِي لِثَبْتِ بِهَا صَدَقِكَ». (بروسوی، بی تا، ج ۳: ۲۱۲)

در بررسی این دیدگاه باید گفت این وجه، شاید بتواند درباره این آیه صادق باشد، ولی عمومیت ندارد، چنانکه در آیاتی چون «قَالُوا أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِيَنَا وَ مِّن بَعْدِ مَا جِئْتَنَا» (اعراف/ ۱۲۹) که فاعل هر دو فعل آن یکی است، وجهی برای تأکید بر مبدأ و مقصد نیست تا تفاوت تعبیر را موجب گشته باشد، چنانکه خود روح البیان نیز نتوانسته در ذیل این آیه دیگر، با همین شیوه، اختلاف تعبیر را توجیه کند. ضمن این‌که در این آیه سوره اعراف، اگر بخواهیم به وجهی هرچند تکلف‌آمیز، به تعیین مبدأ و مقصد پردازیم، مسلماً «من قبل» باید ناظر به مبدأ رسالت حضرت موسی و «من بعد»، ناظر به مراحل پسین رسالت باشد، حال آنکه برخلاف دیدگاه بروسوی، «من قبل»، با فعل «اتی» و «من بعد»، با فعل «جاء» آمده است.

۳. تمایز معنایی بر اساس موضوعیت داشتن نیل به مقصد

این دیدگاه که راغب اصفهانی، نه به عنوان دیدگاه اصلی خویش در این زمینه، بلکه به نحوی گذرا و ضمنی، به نقل آن پرداخته، حاکی از آن است در فعل «جاء»، حصول مقصد، شرط است، ولی در فعل «اتی»، حصول، شرط

نیست و صرف این‌که فردی نیت رفتن کند، هرچند به مقصد نرسد، اتیان محقق می‌شود. (راغب، ۱۴۱۲ق، ۲۱۲)

این دیدگاه، شاید به‌نوعی در برابر دیدگاه پیشین باشد؛ زیرا در آن دیدگاه، در فعل «جاء»، تکیه بر مبدأ و در فعل «اتی»، تکیه بر مقصد بود، حال آنکه طبق این دیدگاه، در «جاء»، نیل به مقصد، مورد تأکید است و فعل «اتی» به‌صرف حرکت و حتی نیت حرکت از مبدأ، محقق می‌شود.

از آنجاکه راغب اصفهانی برای این دیدگاه، دلیل و شاهد قرآنی ذکر نکرده است، تطبیق آن بر آیات و نقد و بررسی تفصیلی آن میسر نیست، ولی اجمالاً به نظر نمی‌رسد این دیدگاه بتواند توجیه‌گر مناسبی برای کاربرد واژگان «جاء» و «اتی» در آیاتی چون «يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» (مریم/۴۳) باشد.

۴. تمایز معنایی بر اساس جوهر (مرئی) یا عرض (نامرئی) بودن موضوع سخن

بنا بر دیدگاه کسانی چون زرکشی و سیوطی، اختلاف کاربردهای دو فعل ماضی «جاء» و «اتی» در قرآن، ناظر به خصوصیتی معنایی در آن‌هاست، بدین گونه که واژه «جاء» در آیات، تنها درباره اعیان، کاربرد دارد؛ مانند آیه:

- «لَمَنْ جَاءَ بِهِ حَمْلٌ بَعِيرٌ» (یوسف/۷۲)

- «وَجَاءُوا عَلَيَّ قَمِيصَهُ بَدْمٍ كَذِبٍ» (یوسف/۱۸)

- «وَجِئْتُ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ» (فجر/۲۳)؛

ولی واژه «اتی» صرفاً درباره معانی به کار می‌رود:

- «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ» (نحل/۱)

- «وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ» (حجر/۶۴). (زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۴: ۸۱-۸۰؛ سیوطی، ۱۴۲۱ق، ج ۲:

۳۶۵)

از نگاه ایشان، اگر واژگانی نظیر «امر» در آیاتی چون «وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَحْنُ حَٰمِدُونَ» (هود/۵۸) و «أَتَتْهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا» (یونس/۲۴)، هم با «جاء» و هم با «اتی» آمده‌اند، از آن‌روست که در عین وحدت لفظ، مراد و مصداق آن‌ها متفاوت است، به‌گونه‌ای که در جایی که «امر» با فعل «جاء» آمده، مصداق آن، چیزی عینی و در جایی که با فعل «اتی» آمده، مصداق آن، چیزی نامرئی و معنوی است. نیز اگر در آیاتی چون «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً» (اعراف/۳۴) برای اجل، فعل «جاء» آمده، از آن‌روست که ترسیم مرگ را در ذهن مخاطب قوت بخشد، چنانکه گویا نه تنها انسان، مرگ را درک می‌کند، بلکه انگار آن را عیناً می‌بیند. (همان)

گر چه از نگاه سیوطی و زرکشی، این تمایز معنایی تنها در صیغه ماضی فعل «جاء» و «اتی» است، زیرا به دلیل ثقیل بودن صیغه مضارع و امر فعل «جاء»، قرآن کریم، آن‌ها را در قرآن نیآورده و در همه آیات، برای صیغه مضارع و امر، مشتقات «اتی» را به کار گرفته است. (همان)

این دیدگاه نیز شاید در برخی مصادیق و آیات، صحیح باشد، ولی خالی از تکلف نیست و عمومیت ندارد؛ زیرا به‌عنوان مثال، واژه «نصرنا» تنها در دو آیه قرآن کریم آمده که در یک جا با فعل «جاء» و در جای دیگر، با «اتی» همراه است، ولی درعین حال، وحدت سیاق، ناظر بودن «نصرنا» در این دو آیه به دو مصداق متفاوت را منتفی می‌سازد. متن این دو آیه عبارت‌اند از:

«وَلَقَدْ كَذَّبْتَ رَسُولٌ مِّنْ قَبْلِكَ فَصَبْرُوا عَلٰی مَا كُذِّبُوا وَاوَدُّوا حَتَّىٰ اتَاهُمْ نَصْرُنَا وَا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَ

لَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَّبِیِّ الْمُرْسَلِیْنَ» (انعام/۳۴)

– «حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّیَ مِنْ نَشْءٍ وَا لَا یُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِیْنَ» (یوسف/۱۱۰).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در هر دو آیه، نخست، صحبت از پیامبران پیشین است که مورد تکذیب قرار گرفته‌اند و آنگاه، از نصر و امداد الهی نسبت بدان‌ها سخن به میان می‌آید. لذا سیاق، عیناً یکی است و هیچ دلیلی برای تمایز نصر منظور در این دو آیه به نصر مادی و معنوی نیست تا تبیین سیوطی و زرکشی بتواند توجیه‌گر علت کاربرد دو واژه جاء و اتی برای موضوع واحد باشد.

از دیگر مصادیق نقض دیدگاه سیوطی و زرکشی در آیات، واژه «ساعه» است که در سوره انعام، دقیقاً در یک سیاق و تنها به فاصله چند آیه، دو بار تکرار شده، با این تفاوت که یکبار با فعل «اتی» و بار دیگر با فعل «جاء» آمده است. متن این دو آیه عبارت‌اند از:

«قَدْ خَسِرَ الَّذِیْنَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا یَا حَسْرَتَنَا عَلٰی مَا فَرَطْنَا فِیْهَا وَهُمْ

یَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلٰی ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا یَزِرُونَ *... قُلْ أَرَأَیْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ أَوْ أَتَتْكُمْ السَّاعَةُ أ

غَیْرَ اللّٰهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِیْنَ» (انعام/ ۴۰-۳۱).

ضمن این‌که در آیه چهل سوره انعام، کلمه «عذاب» با فعل «اتی» به کار رفته است، حال‌آنکه سیوطی و زرکشی بنابراین که عذاب، امری مشهود و عینی است، آمدن فعل «جاء» در آیه «قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِیْهِ یَمْتَرُونَ» (حجر/۶۳) را توجیه کرده‌اند و معلوم ساخته‌اند از آنجاکه در این آیه، مراد از «مَا كَانُوا فِیْهِ یَمْتَرُونَ»، عذاب و عذاب، امری عینی و مشهود است، نه با فعل «اتی»، بلکه با فعل «جاء» آمده است. لذا از این زاویه نیز، آیه چهل سوره انعام، مورد نقضی برای سخن سیوطی و زرکشی است.

۵. تمایز معنایی بر اساس میزان دخالت شعور و اختیار در فعل

بر اساس دیدگاه صاحب التحقیق، غالب کاربردهای فعل «جاء»، درباره ذوی العقول و با دخالت اختیار است، ولی در فعل «اتی»، بیشتر کاربردها به موجودات غیر ذوی العقول و رفتار جبری اختصاص دارد. وی در توضیح این دیدگاه می‌نویسد: «فرق آخر بین المجيء و الایاتین: أن المجيء يستعمل غالباً فی ذوی العقول أو ما ينسب إليهم و يصدر عنهم باختیار و هذا بخلاف الایاتین فانّ الغالب فيه استعماله فی غیر ذوی العقول أو ما يفرض كذلك، إمّا من جهة التحقیر أو بلحاظ نفی النسبة». (مصطفوی، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۲۴۸)

از آنجاکه صاحب التحقیق، در این دیدگاه، بنا را نه بر کلّ کاربردهای فعل «جاء» و «اتی»، بلکه بر غالب آن‌ها نهاده است، یافتن موارد نقض نمی‌تواند دیدگاه وی را به چالش کشد. ولی همین‌قدر، کافی است بدانیم این دیدگاه نمی‌تواند توجیه‌گر بسیاری از آیات مورد بحث در این رساله باشد؛ زیرا این دیدگاه، حتّی بر فرض صحّت، مبتنی بر اختلاف مصادیق است، حال آنکه چنانکه گذشت، در بسیاری از آیات، در عین وحدت مصداق، هر دو فعل «جاء» و «اتی» به کار رفته‌اند. نیز گاه یک مصداق و یک قضیه واحد مانند داستان موسی و طور، عیناً در جای دیگر تکرار می‌شود، با این تفاوت که در سوره طه، با فعل «اتی» و در جای دیگر، با فعل «جاء» می‌آید.

۶. تمایز معنایی بر اساس جهت اقبال

یکی دیگر از دیدگاه‌های مطرح درباره تمایز معنایی «اتی» و «جاء»، دیدگاهی است که در تفسیر تبیان، به صورت ضمنی و گذرا آمده است؛ بنابراین دیدگاه، فعل «جاء»، به لحاظ معنایی، اعمّ از فعل «اتی» است؛ زیرا «اتی» تنها هنگامی کاربرد دارد که فردی از جانب روبرو پیش آید، ولی فعل «جاء»، آمدن از هر سو و سمتی را شامل می‌شود. (طوسی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۴۴۵)

این دیدگاه، شاید در اصل وضع لغوی «جاء» و «اتی» صحیح باشد، ولی در کاربردهای قرآنی آن دو، نمی‌تواند موضوعیت داشته باشد، زیرا:

اولاً در آیاتی که موضوع مورد بحث، از زمره معنویات و مجردات فارغ از مکان و جهت باشد، تأثیر جهت اقبال، در ایراد لفظ «جاء» و «اتی» بی‌معناست.

ثانیاً: حتّی در آیاتی که موضوع آن‌ها اعیان زمانمند و مکان شمول است، باز این دیدگاه نمی‌تواند صادق باشد. به‌عنوان مثال، در آیاتی چون «لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ فَاذِلُّ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَافِرُونَ» (نور/۱۳) و «قَالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِينَ» (اعراف/۱۰۶)، فعل «جاء» و «اتی» برای موضوع واحد به کار رفته‌اند و هیچ وجهی نیز برای دخالت جهت اقبال در این تغییر تعبیر نیست.

۷. تمایز معنایی بر اساس وحدت افق موضوع، متکلم و مخاطب

این دیدگاه، ریشه در تتبعات دکتر محمد شحرور دارد. وی در کتاب «الاسلام و الایمان» خویش، به تفصیل به واکاوی تمایز معنایی دو واژه «جاء» و «اتی» در کاربردهای قرآنی می‌پردازد و به دیدگاهی دست می‌یازد که بی‌سابقه است.

از نگاه شحرور، سیاق، متکلم و مخاطب کلام، بیشترین نقش تعیین‌کننده را در کاربرد قرآنی فعل «جاء» و «اتی» دارند، چنانکه اگر متکلم و مخاطب، هم‌افق باشند و چیزی که آمدن یا آوردنش موضوع گفتار است، در حیطه افق و دسترسی هر دوی آن دو باشد، از فعل «اتی» استفاده می‌شود. نیز اگر متکلم و مخاطب به لحاظ فضا و افق، با یکدیگر متفاوت باشند:

- اگر کلام، ناظر بر جهت متکلم باشد، چیزی که آمدن و آوردنش موضوع سخن است، با افق متکلم سنجیده می‌شود که در صورت هم‌افقی، از «اتی» و در صورت عدم وحدت افق، از فعل «جاء» استفاده می‌شود؛

- هم‌چنین اگر کلام، ناظر به مخاطب بود، این سنجش، با افق مخاطب صورت می‌گیرد و بر همان اساس هم‌افقی یا غیریت، از فعل «اتی» یا «جاء» استفاده می‌شود. (شحرور، ۱۹۹۶م، ۱۹۵-۱۹۳)

توضیحی که وی ابتدائاً برای تقریب به ذهن مخاطب ارائه می‌کند این است که مثلاً اگر پدر و فرزندی، هر دو در یک فضا هم چون فضای خانه هستند و پدر می‌پندارد که نان، در منزل و در دسترس آنهاست، وقتی از پسر می‌خواهد نان بیاورد، از فعل «اتی» استفاده می‌کند و می‌گوید: «إئتنا بخبز»؛ ولی اگر پسر پاسخ دهد که در خانه نان نداریم، پدر برای تهیه نان از بیرون خانه که خارج از فضای کنونی آنهاست، از فعل «جاء» استفاده می‌کند و می‌گوید: «فجئنا به اذن من السوق». (همان، ۱۹۵)

شحرور با این توضیح، به تبیین بسیاری از آیات می‌پردازد و دیدگاه خویش را اثبات می‌سازد. نمونه‌هایی چند از این آیات عبارت‌اند از:

- «قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنَّ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (شعراء/۳۱-۳۰)

شحرور در تبیین این دو آیه که داستان گفتگوی حضرت موسی با فرعون است، معلوم می‌سازد اگر حضرت موسی برای آوردن معجزه، فعل «جاء» را به کار گرفته، از آن‌روست که این معجزه و آیت، برخاسته از مبدأ قدرت لایزال و فراتر از سطح بشری موسی و فرعون است، ولی فرعون که به افقی فراتر از افق مادی باور ندارد و می‌پندارد آنچه موسی بیاورد، همانند همه امور بشری متعارفی است که وی تاکنون دیده و شنیده، در پاسخ، فعل «اتی» را به کار می‌گیرد: «قَالَ فَأْتِ بِهِ». (همان، ۱۹۷-۱۹۶)

- «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» (فرقان/۳۳)

در این آیه، متکلم، خداوند و مخاطب، پیامبر است. طبق دیدگاه شحرور، در این آیه، خداوند متعال وقتی از مثال‌هایی سخن می‌گوید که مردمان برای پیامبر می‌زنند، فعل «اتی» را به کار می‌گیرد؛ زیرا صحبت مردمان هم‌سطح با افق بشری و دانسته‌های آن‌هاست، ولی وقتی از مثلی که خود برای پیامبر می‌زند، سخن می‌گوید، فعل «جاء» را می‌آورد، زیرا این مثل، از افق وحی که افقی فراتر از افق پیامبر است، برمی‌خیزد. (همان، ۲۰۰)

- «تَلِكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ ءَاتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ»
(بقره/۲۵۳)

شحرور در تبیین این‌گونه آیات، معتقد است در قرآن کریم، وقتی سخن از آوردن و انزال حق و هدایت و بینه و رسالت است، اگر تکیه کلام ناظر بر متکلم، یعنی خداوند باشد، فعل «اتی» به کار رفته است، زیرا این امور، همگی در ید قدرت الهی و در اختیار او هستند؛ ولی اگر نسبت این امور با مخاطب، یعنی پیامبر یا مردمان بشری محور سخن باشد، فعل «جاء» آمده است، زیرا این امور، فراتر از سطح وجودی بشر و دانسته‌های اویند. از همین رو، در این آیه، وقتی در آغاز، خداوند از ارائه بیّنات توسط خود سخن می‌گوید، فعل «اتی» را به کار می‌گیرد، ولی در ادامه آیه که سخن از دریافت این بیّنات توسط مردمان است، فعل «جاء» را می‌آورد. (همان، ۱۹۸)

در نقد و بررسی این دیدگاه باید گفت گر چه شحرور این نظریه را بر بسیاری از آیات تطبیق داده و صحت آن را سنجیده است، ولی به نظر می‌رسد هنوز پختگی لازم را ندارد؛ زیرا:

اولاًوی برای این مسئله که چگونه می‌توان دریافت کلام، ناظر به متکلم یا مخاطب است، ملاک دقیقی ارائه نمی‌کند. البته این امر در برخی آیات، مانند مثال پیشین، شاید تا حدی بارز باشد، ولی به‌عنوان مثال، وی در آیه «أَفَأَمِّنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا» (اعراف/۹۷)، کلام را ناظر بر متکلم و در آیه «وَ كَمْ مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَبَجَاءَهَا بَأْسُنَا» (اعراف/۴)، کلام را ناظر بر مخاطب (= مردمان) می‌داند، (همان، ۱۹۸) حال آنکه ملاکی برای این تشخیص ارائه نمی‌کند و حتی به نظر می‌رسد در اینجا، تکیه آیه دوم بر متکلم باشد، نه آیه اول؛ زیرا در آیه دوم، خداوند به‌عنوان فاعل «اهلکناها» در آیه حضور بارز دارد، حال آنکه در آیه اول هیچ تکیه‌ای بر فاعلیت خداوند نیست.

ثانیاً شحرور گاه برای توجیه برخی آیات بر اساس این دیدگاه، عملاً به تکلف می‌افتد. به‌عنوان مثال، وی در توجیه آیه «يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ» (مریم/۴۳) وقتی ایراد فعل «جاء» در آیه را توجیه می‌کند، به نحوی عاری از تکلف، معلوم می‌سازد که از آنجاکه متکلم، ابراهیم و مخاطب، آزر و موضوع سخن، علمی

است که از افق وحی، یعنی افقی فراتر از ذهن ابراهیم و آزر حاصل می‌شود، فعل «جاء» آمده است، ولی وقتی وی به توجیه فعل «اتی» در فراز «مَا لَمْ يَأْتِكَ» می‌پردازد، ناچار از تکلف، می‌نویسد: «و نفهم اخیراً آنه لو کان ابو ابراهیم صدیقاً و نبیاً کابنه، ای یصدق بوجود اله واحد معبود، لأكمل ابراهیم کلامه قائلاً «ما لم یجئک». لکن ابا ابراهیم هنا یحصر نفسه فی دائره ما لا یسمع و لا یبصر و لا یغنی و لهذا قال ابراهیم: «ما لم یأتک» مشیراً الی أن الذی جاءه، إنما جاء من خارج دائره ابراهیم و ایبه من جهه و من خارج دائره ایمان ابی ابراهیم و تصدیقه من جهه اخری». (همان، ۱۹۶)

این‌گونه تبیین شحرور، تبیینی گنگ است که یا از نقص تعبیر وی برای افاده مقصود ناشی می‌شود و یا برخاسته از تکلف وی در توجیه دیدگاه خویش است که ظاهراً مورد اخیر، عاملیت دارد. ثالثاً شحرور تفاوتی بین معنای دادن، آوردن، تدبیر کردن و ... قائل نمی‌شود و مثلاً مشتقات «اتی» را در جایی که به معنای بخشش است، با فعل «جاء» در معنای آمدن، مقایسه و توجیه می‌کند (همان، ۱۹۸) که این نیز بر آشفتگی دیدگاه وی می‌افزاید.

البته این کاستی‌ها از ارزش علمی کار شحرور نمی‌کاهد، زیرا همان‌گونه که در آغاز گذشت، این نظریه در تطبیق بر بسیاری از آیات، موفق بوده است و تنها شاید کمی و پختگی و سنجیدگی و تأمل بیشتر، مقبولیت و اعتبار آن را تام سازد.

۸. تمایز معنایی بر اساس میزان شدت و سهولت موضوع

آخرین دیدگاه در عرصه تمایز معنایی «جاء» و «اتی» در آیات، دیدگاه راغب اصفهانی است که تتبعات قرآن‌پژوهان متأخر، آن را تکمیل و مقبولیت و اعتبارش را بیشتر ساخته است. طبق دیدگاه راغب، فعل «جاء» به لحاظ معنایی اعم از فعل «اتی» است، چنانکه واژه «اتی» هنگامی به کار می‌رود که فعل با سهولت همراه است، ولی فعل «جاء» چنین خصوصیتی ندارد. (راغب، ۱۴۱۲ق، ۲۱۲)

قرآن‌پژوهان متأخر در تکمیل این دیدگاه معلوم ساخته‌اند در فعل «جاء»، فعل با مشقت، دشواری و اهمیت بیشتری همراه است، لذا چنانکه دو عمل، موضوع سخن بوده و یکی از آن دو نسبت به دیگری دشواری بیشتری داشته باشد، فعل دشوارتر را با «جاء» و فعل آسان‌تر را با فعل «اتی» بیان می‌سازند. (فاضل بدری، ۱۴۲۳ق، ۹۷؛ شحود، بی تا، ۳۵۷) قرآن‌پژوهان متأخر در تفصیل دیدگاه راغب، به اثبات صدق آن بر آیات مختلف قرآن کریم پرداخته‌اند. شایان ذکر است که آن‌ها این تفصیل را در مقایسه صیغه ماضی فعل «اتی» با فعل «جاء» بسته‌اند، زیرا آن‌ها نیز به‌سان سیوطی و زرکشی معتقدند کاربرد قرآنی صیغه مضارع و امر فعل «اتی» در قرآن، بیشتر علت لفظی دارد تا حکمت معنایی (فاضل بدری، ۱۴۲۳ق، ۱۰۰).

تفصیل دیدگاه، این که این قرآن پژوهان با مراجعه به آیاتی چون:

- «فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ» (مومنون/۲۷)،
- «وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ» (ق/۱۹)،
- «لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا» (کهف/۷۱)،
- «وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ» (اسراء/۸۱)
- «فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ» (عبس/۳۳)

معلوم ساخته‌اند در همه این آیات، صحبت از مسائلی است که با اهمیّت، صعوبت و مشقّت، همراه است و از همین رو با فعل «جاء» همراه گردیده‌اند (فاضل بدری، ۱۴۲۳ق، ۹۷؛ شحود، بی تا، ۳۵۷).

- آن‌ها توضیح داده‌اند که در اینجا شاید این پرسش پیش آید که مثلاً پس چگونه است که در آیه «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ»، امری مهم چون «غاشیه» با «اتی» قرین گردیده است؛ ولی باید دانست موضوع این آیه در مقایسه با سایر آیاتی که از قیامت و رخدادهای آن سخن می‌گویند، هم چون آیه «فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ» (عبس/۳۳)، از شدّت کمتری برخوردار است؛ زیرا در اینجا آنچه موضوع سخن است، صرف خبر از آن رویداد بزرگ است، حال آنکه در سوره عبس، موضوع سخن، نفس تحقّق خود آن رویداد عظیم است و مسلماً رویداد از خبر، مهم‌تر و سخت‌تر است (فاضل بدری، ۱۴۲۳ق، ۹۸).

آن‌ها در ادامه دیدگاه خویش، به آیاتی پرداخته‌اند که در عین وحدت سیاق و موضوع، در یک جا با لفظ «اتی» و در جای دیگر، با لفظ «جاء» توأم گردیده‌اند. بررسی‌های آن‌ها نشان می‌دهد که وقتی این آیات را با یکدیگر مقایسه می‌کنیم، می‌بینیم در میان آن‌ها، آیه‌ای که در مقایسه با سایر آن‌ها شدّت و حدّت کمتری دارد، با فعل «اتی» آمده و آیاتی که از مشقّت و صعوبت و اهمیّت بیشتری برخوردارند، با فعل «جاء» قرین گردیده‌اند (همان، ص ۱۰۳-۹۸).

از جمله مصادیقی که آن‌ها بدان پرداخته‌اند، مقایسه دو آیه «فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى» (طه/ ۱۱) و «فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا» (نمل/ ۸) در داستان حضرت موسی و وادی ایمن است. طبق بررسی‌های آن‌ها اگر در سوره طه، داستان با واژه «اتی» آمده، از آن‌روست که قضیه در آنجا با شدّت و صعوبت کمتری برخوردار است، چنانکه:

اولاً در آنجا موسی به همسرش وعده قطعی برای یافتن آتش نمی‌دهد و تنها از گمانی سخن می‌گوید که بلکه بتواند گدازه‌ای آتش برای گرما و روشنی در بیابان بیابد: «إِنِّي ءَأَنْسْتُ نَارًا لَعَلِّي ءَأْتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَيَّ النَّارِ هُدًى» (طه/۱۰)، ولی در سوره نمل، داستان به لحظه‌ای می‌پردازد که موسی با اراده‌ای استوار، وعده قطعی به همسرش می‌دهد و می‌رود تا حتماً وعده‌اش را عملی سازد: «إِنِّي ءَأَنْسْتُ نَارًا سَأَتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ ۖ أَوْ ءَأْتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ» (نمل/۷). همان‌گونه که مشاهده می‌شود، صرف احتمال از دادن وعده قطعی سهولت بیشتری دارد.

ثانیاً وقتی موسی به وادی ایمن درمی‌آید، رسالتی که بر دوشش نهاده می‌شود، طبق سوره طه، صرف دعوت شخص فرعون: «أَذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (طه/۲۴)، و طبق سوره قصص: «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ» (قصص/۳۲)، دعوت فرعون و تنی چند از خواص اوست؛ ولی سوره نمل به مرحله‌ای از رسالت او می‌پردازد که در آن موسی باید افزون بر هدایت فرعون و درباریان، هدایت کل قوم را بر عهده گیرد و این، به مراتب، دشوارتر از دو رسالت پیشین است: «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ» (نمل/۱۲). (شحود، بی تا، ۳۶۲-۳۶۱)

لذاست که می‌بینیم این داستان در سوره «طه» و «قصص» با فعل «اتی» و در سوره نمل، با فعل «جاء» آمده است.

در بررسی این دیدگاه باید گفت این دیدگاه که خاستگاه اصلی آن، لغت‌شناس بزرگ، راغب اصفهانی است و توسط قرآن‌پژوهان متأخر به خوبی تفصیل یافته است تا جایی که نگارنده در آیات تتبع کرده، مورد نقضی ندارد و می‌توان آن را یکی از موفق‌ترین آیات در این زمینه دانست.

در جمع‌بندی این دیدگاه‌ها باید گفت آنچه مسلم است این است که کاربرد واژگان «جاء» و «اتی» در آیات، با حکمتی همراه است و صرف تفنن در تعبیر، نمی‌تواند توجیه مناسبی برای علت کاربردهای متفاوت این دو واژه در آیات باشد.

از میان عوامل پیش گفته برای تمایز معنایی واژه «جاء» و «اتی»، برخی عوامل همچون تکیه بر مبدأ و هدف، موضوعیت جوهر و عرض، حصول یا عدم حصول مقصد، موضوعیت شعور و اختیار و جهت اقبال، گرچه در تبیین برخی زوایای معنایی این دو واژه بی‌تأثیر نیست، ولی عمومیت ندارند و هر کدام، با کاستی‌هایی همراه‌اند؛ اما دو معیار افق متکلم و مخاطب و نیز، سهولت و مشقت موضوع، سازگاری بیشتری با آیات دارند و در

بسیاری از موارد، می‌توانند توجیه‌گر کاربردهای قرآنی دو واژه «جاء» و «اتی» در آیات باشند؛ گرچه به نظر می‌رسد این پروژه، هنوز به نقطه کمال خویش نرسیده است و پختگی و سنجیدگی بیشتری را می‌طلبد.

در این میان، نکته‌ای که حائز اهمیت است، این است که وقتی کاربرد واژگان در مطاوی آیات، بر مبنای چنین حکمت و چینش دقیقی است و تمایزات متعددی میان معنای عرفی «جاء» و «اتی» ملحوظ است، این تمایزات تا چه حد، در ترجمه‌های فارسی قرآن انعکاس یافته است و مترجمان تا چه حد در انعکاس این ملاحظات و ظرایف قرآنی به مخاطبان کوشیده‌اند؟ ذیلاً بدین مهم می‌پردازیم:

د) بازتاب تمایزهای معنایی فعل «جاء» و «اتی» در مهم‌ترین ترجمه‌های فارسی قرآن کریم

در این مقام، برای بررسی بازتاب تمایزهای معنایی «جاء» و «اتی» در مهم‌ترین ترجمه‌های فارسی قرآن کریم، پنج نمونه از آیاتی مورد بازبینی قرار می‌گیرد که در آن‌ها واژگان «جاء» و «اتی» در یک آیه و یا در یک سیاق به کار رفته‌اند. شایان‌ذکر است که در این بررسی، واکاوی سایر زوایا و اشتباهات مترجمان در ترجمه مد نظر نیست و صرفاً پردازش مترجمان به انعکاس تمایزهای معنایی «جاء» و «اتی» در ترجمه، موردنظر است. نمونه آیات موردنظر عبارت‌اند از:

۱- «قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا» (اعراف/۱۲۹)

آیتی: «گفتند: پیش از آنکه تو بیایی در رنج بودیم و پس از آنکه آمدی باز در رنجیم».

رضایی: «قوم موسی) گفتند: پیش از آنکه به‌سوی ما بیایی و پس از آمدنت نزد ما، آزار دیدیم».

گرمارودی: «گفتند: ما پیش از آنکه تو نزد ما بیایی و پس از آنکه آمدی آزار دیده‌ایم».

مکارم: «گفتند: پیش از آنکه به‌سوی ما بیایی آزار دیدیم، (هم‌اکنون) پس از آمدنت نیز آزار می‌بینیم».

قمشه‌ای: «قوم موسی به او گفتند که ما هم پیش از آمدن تو (به رسالت) و هم بعد از آنکه آمدی به رنج و شکنجه (دشمن) بوده‌ایم».

فولادوند: «قوم موسی] گفتند: پیش از آنکه تو نزد ما بیایی و [حتی] بعد از آنکه به‌سوی ما آمدی مورد آزار قرار گرفتیم».

فیض الاسلام: «بنی‌اسرائیل (از روی اضطراب و نگرانی) گفتند: (ای موسی) پیش از آنکه تو به‌سوی ما بیایی (از ظلم و ستم فرعون و پیروانش) در رنج و آزار بودیم و هم پس از آنکه به‌سوی ما آمدی در آزاریم».

مشکینی: «آن‌ها گفتند: ما هم پیش از آنکه به‌سوی ما بیایی و هم پس‌ازآنکه آمدی اذیت و آزار دیدیم».

معزی: «گفتند آزرده شدیم پیش از آنکه بیایی ما را و پس‌ازآنکه بیامدی ما را».

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در این نه ترجمه، هیچ‌یک از مترجمان، تمایزی معنایی بین «جاء» و «اتی» قائل نشده‌اند و هر دو را به معنای آمدن، ترجمه کرده‌اند. چنانکه مخاطب، متوجه هیچ تغییر عبارتی در فعل آیه نمی‌شود و می‌پندارد قرآن، یک فعل را عیناً دو بار به کار گرفته است.

ضمن این‌که در ترجمه‌های مزبور، صرفاً ترجمه رضایی، معزی و مشکینی ضمیر مفعولی «نا» را در ترجمه انعکاس داده‌اند و سایر ترجمه‌ها، یا هر دو ضمیر مفعولی و یا یکی از آن دو را در ترجمه مغفول گذاشته‌اند.

۲. «قَالَ أَوْ لَوْ جِئْتِكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ» قَالَ فَاتَّ بِهٖ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (شعراء/۳۱-۳۰)

آیتی: «گفت: حتی اگر معجزه‌ای روشن برای تو آورده باشم؟ گفت: اگر راست می‌گویی، بیاورش»

رضایی: «(موسی) گفت: و آیا اگر چیز روشنگری (از معجزات) برای تو بیاورم (باز هم ایمان نمی‌آوری و مرا زندانی می‌کنی؟) (فرعون) گفت: پس اگر از راستگویانی، آن را بیاور»

گرمارودی: «(موسی) گفت: حتی اگر چیزی روشنگر برایت آورده باشم؟ (فرعون) گفت: اگر راست می‌گویی آن را بیاور».

مکارم: «(موسی) گفت: حتی اگر نشانه آشکاری برای تو بیاورم (باز ایمان نمی‌آوری)؟! گفت: «اگر راست می‌گویی آن را بیاور»

قمشه‌ای: «موسی باز پاسخ داد: اگر هم حجت و معجزی (بر صدق دعوی خود) بر تو آورده باشم (بازم به زندان کشی)؟ فرعون گفت: آن معجزه را بیاور اگر راست می‌گویی؟»

فولادوند: «گفت: گر چه برای تو چیزی آشکار بیاورم؟ گفت: اگر راست می‌گویی آن را بیاور».

فیض الاسلام: «موسی گفت: آیا این کار را می‌کنی (مرا زندانی می‌نمایی) اگرچه برای تو چیزی (معجزه‌ای) آشکارا بیاورم (که بر راستی من دلیل و راهنما باشد)؟ فرعون گفت: آن (معجزه آشکار) را بیاور اگر تو از راستگویانی».

مشکینی: «موسی گفت: حتی اگر برای تو چیز روشنی بیاورم (معجزه‌ای آشکار و روشنگر صدق ادعا)؟ گفت: بیاور آن را اگر از راستگویی»

معزی: «موسی گفت: حتی اگر برای تو چیز روشنی بیاورم (معجزه‌ای آشکار و روشنگر صدق ادعا)؟ گفت: بیاور آن را اگر از راستگویی»

چنانکه مشاهده می‌شود، در این دو آیه نیز تمایز «جاء» و «اتی» هیچ بازتابی در ترجمه‌ها ندارد، به گونه‌ای که همه نه ترجمه، فعل «جئتک» و «فأت» را عیناً به آوردن، ترجمه کرده‌اند و تغییر تعبیری قرآن در این دو آیه به هیچ‌عنوان در ترجمه‌ها احساس نمی‌شود.

۳. «فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ...» (طه/۱۱؛ قصص/۳۰)؛

«فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ...» (نمل/۸)

آیتی: «چون نزد آتش آمد» (طه/۱۱)، «چون نزد آتش آمد...» (قصص/۳۰)؛

«چون به آتش رسید». (نمل/۸)

رضایی: «و هنگامی که نزد آن (آتش) آمد» (طه/۱۱)، «و هنگامی که به سراغ آن (آتش) آمد» (قصص/۳۰)؛

«و هنگامی که به سراغ آن (آتش) آمد». (نمل/۸)

گرمارودی: «و چون به آن رسید» (طه/۱۱)، «چون به آن (آتش) رسید» (قصص/۳۰)؛

«و چون نزد آن آمد». (نمل/۸)

مکارم: «هنگامی که نزد آتش آمد» (طه/۱۱)، «هنگامی که به سراغ آتش آمد» (قصص/۳۰)؛

«هنگامی که نزد آتش آمد». (نمل/۸)

قمشه‌ای: «چون موسی به آن آتش نزدیک شد» (طه/۱۱)، «چون موسی به آن آتش نزدیک شد» (قصص/۳۰)؛

«چون موسی بدان آتش نزدیک شد». (نمل/۸)

فولادوند: «پس چون بدان رسید» (طه/۱۱)، «پس چون به آن [آتش] رسید» (قصص/۳۰)؛

«چون نزد آن آمد». (نمل/۸)

فیض الاسلام: «پس چون نزد آتش آمد» (طه/۱۱)، «پس چون موسی به سوی آن آتش آمد» (قصص/۳۰)؛

«پس چون به نزدیک آنچه به گمانش بود آمد». (نمل/۸)

مشکینی: «پس چون به آتش رسید» (طه/۱۱)، «پس چون موسی به نزدیک آتش آمد» (قصص/۳۰)؛

«پس چون به نزد آتش آمد». (نمل/۸)

معزی: «پس هنگامی که بیامدش» (طه/۱۱) «پس گاهی که آمد آن را» (قصص/۳۰)؛

«پس هنگامی که بیامدش». (نمل/۸)

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، از میان این مترجمان، برخی چون رضایی، مکارم، قمشه‌ای، فیض و معزی، هر سه آیه را با یک واژه ترجمه کرده‌اند. برخی دیگر نیز چون گرمارودی و مشکینی، گرچه آیه سوره طه را متمایز از سوره نمل ترجمه کرده‌اند، ولی باز در ترجمه سوره قصص، همان واژه‌ای را برای ترجمه «اتی» به کار گرفته‌اند که عیناً در سوره نمل، برای ترجمه «جاء» آورده‌اند. لذا تنها آیتی «جاء» در سوره نمل را متمایز از «اتی» در سوره طه و قصص، به رسیدن ترجمه کرده است و این در حالی است که باز، همو واژه رسیدن را در آیه «فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (انعام/۵)، برای ترجمه «اتی» به کار گرفته است. لذا به نظر می‌رسد مترجمان مزبور، ملاک و معیاری برای انعکاس این ظرایف معنایی در ترجمه خویش نداشته‌اند.

ضمن این‌که ترجمه قمشه‌ای از «اتی» و «جاء» به «نزدیک شدن»، ترجمه‌ای نارواست و این واژه، نه معادل «جاء» و «اتی»، بلکه معادل کلماتی چون «اقترب» در زبان عربی است.

۴. «حَتَّىٰ آتَتْهُمْ نَصْرُنَا» (انعام/۳۴)؛ «جَاءَهُمْ نَصْرُنَا» (یوسف/۱۱۰)

آیتی: «تا یاری ما فرا رسیدشان» (انعام/۳۴)؛ «یاریشان کردیم» (یوسف/۱۱۰).

رضایی: «تا هنگامی که یاری ما به آنان رسید» (انعام/۳۴)؛ «یاری ما بدیشان رسید» (یوسف/۱۱۰).

گرمارودی: «تا آنکه یاری ما به ایشان رسید» (انعام/۳۴)؛ «(ناگهان) یاری ما به آنان رسید» (یوسف/۱۱۰).

مکارم: «تا هنگامی که یاری ما به آن‌ها رسید» (انعام/۳۴)؛ «یاری ما به سراغ آن‌ها آمد» (یوسف/۱۱۰).

قمشه‌ای: «تا آنگاه که یاری ما شامل حال آن‌ها شد» (انعام/۳۴)؛ «یاری ما بدیشان فرارسید» (یوسف/۱۱۰).

فولادوند: «تا یاری ما به آنان رسید» (انعام/۳۴)؛ «یاری ما به آنان رسید» (یوسف/۱۱۰).

فیض الاسلام: «تا اینکه نصرت و یاری از جانب ما بر آنان آمد» (انعام/۳۴)؛ «یاری کردن ما بر پیغمبران (به سبب فرستادن عذاب بر امت‌هایشان) آمد» (یوسف/۱۱۰).

مشکینی: «تا یاری ما بدان‌ها رسید» (انعام/۳۴)؛ «(به ناگاه) یاری ما به آن‌ها رسید» (یوسف/۱۱۰).

معزی: «تا رسیدشان یاری ما» (انعام/۳۴)؛ «بیامدشان یاری ما» (یوسف/۱۱۰).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، از میان ترجمه‌های نه‌گانه مزبور، رضایی، گرمارودی، فولادوند، فیض الاسلام و مشکینی، «جاء» و «اتی» را یکسان ترجمه کرده‌اند.

آیتی «اتی» را به فرارسیدن ترجمه کرده، درحالی‌که وی در ترجمه آیه «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ» (محمد/۱۸) و «فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ» (نمل/۸)، فرارسیدن را معادل «جاء» دانسته است. ضمن این‌که ترجمه «جاءهم نصرنا» به «یاریشان کردیم»، ترجمه دقیقی نیست و این ترجمه، معادل «نصرناهم» است.

مکارم در ترجمه «اتی»، فعل رسیدن و در ترجمه «جاء»، فعل آمدن را به کار گرفته است، حال‌آنکه وی در ترجمه آیه «إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ» (هود/۷۶) به عکس، عمل کرده است.

ترجمه قمشه‌ای از «اتی» به «شامل حال شدن»، دقیق نیست و کلمه «اتی» در زبان عربی چنین معنایی ندارد. ضمن این‌که قمشه‌ای در حالی فعل «جاء» را به فرارسیدن ترجمه کرده که در ترجمه آیه «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً...» (محمد/۱۸)، رسیدن را معادل واژه «اتی» دانسته است.

معزی نیز از انعکاس تمایز معنایی «جاء» و «اتی» در ترجمه خویش عاجز مانده و در حالی فعل «اتی» را به رسیدن ترجمه کرده که در آیات هود/۷۶، انعام/۵، اعراف/۱۲۹، شعراء/۳۱ و ... معادل آن را آمدن دانسته است؛ یعنی معادلی که وی در این آیه برای واژه «جاء» برگزیده است.

۵. «وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ» (فرقان/۳۳)

آیتی: «هیچ مثلی برای تو نیاورند مگر آنکه پاسخش را به راستی و در نیکوترین بیان بیاوریم»

رضایی: «و هیچ مثالی برای تو نمی‌آورند جز آنکه با (جواب) حق و بهترین تفسیر [به سوی] تو آییم»

گرمارودی: «و (دشمنانت) هیچ مثلی برای تو نمی‌آورند مگر آنکه ما (پاسخی) راستین و بیانی نیکوتر برای تو می‌آوریم»

مکارم: «آنان هیچ مثلی برای تو نمی‌آورند مگر اینکه ما حق را برای تو می‌آوریم»

قمشه‌ای: «و کافران بر تو هیچ مثل (باطل و اعتراض ناحق) نیاورند مگر آنکه ما در مقابل برای تو سخن حق را با بهترین بیان پاسخ آنها آریم»

فولادوند: «و برای تو مثلی نیاوردند، مگر آنکه [ما] حق را با نیکوترین بیان برای تو آوردیم»

فیض الاسلام: «و (ای محمد صلی الله علیه و آله) مشرکین برای تو (در نکوهشت) مثل و گفتاری نمی‌آورند جز آنکه ما برای (پاسخ دادن) تو (پاسخی به) حق و درست و نیکوترین بیان (درباره بطلان و نادرستی گفتارشان) می‌آوریم»

مشکینی: «و هیچ مثال و وصفی برای (طعن در نبوت) تو نمی‌آورند (مانند ساحر، شاعر، افسانه‌گو) مگر آنکه ما (در پاسخ آن) حق مطلب و تفسیر و بیانی نیکوتر را برای تو می‌آوریم»

معزی: «و نیارندت مثلی جز آنکه بیاریمت به حق»

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تمایز معنایی «جاء» و «اتی» در ترجمه‌های این آیه نیز نمودی ندارد و همه ترجمه‌های نه‌گانه، بالاتفاق، هر دو را به آوردن ترجمه کرده‌اند؛ جز این که رضایی «جئناک بالحق» را به «با حق و بهترین تفسیر، (به سوی) تو آییم» ترجمه کرده است که باز نمی‌تواند منعکس‌کننده تمایز «جاء» و «اتی» باشد؛ زیرا این ترجمه او در حالی است که خود او در ترجمه آیه «لَوْ لَا جَاءُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةٍ شُهَدَاءَ فَاذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (نور/۱۳) برای واژه «جاء ب»، معادل آوردن را به کار گرفته است؛ معادلی که وی در این آیه در برابر واژه «اتی ب» آورده است.

از برآیند آنچه گذشت، معلوم می‌گردد مترجمان، بی‌اعتنا به تمایزهای معنایی واژه «جاء» و «اتی» و بدون توجه به گفتار لغت شناسان و قرآن‌پژوهان، به ترجمه این دو واژه پرکاربرد در آیات -که تقریباً در یک‌ششم آیات قرآن کریم موجودند- پرداخته‌اند؛ چنانکه یا هر دو واژه را عیناً مانند یکدیگر ترجمه کرده‌اند و یا از روی تفنّن در تعبیر، واژه‌ای را برای «جاء» یا «اتی» به کار گرفته‌اند که در جای دیگر، همان را معادل دیگری انگاشته‌اند.

این‌گونه است که مخاطب، وقتی ترجمه قرآن را می‌خواند، اصلاً متوجه ظرایف معنایی نهفته در وراء کاربرد این واژگان نمی‌شود. این در حالی است که قرآن کریم، خود در کاربرد دقیق واژگان، دقت و ظرافت کافی داشته و بین واژگان قریب المعنی تمایز قائل می‌شود، چنانکه در آیه «البقره/۱۰۴» و «حجرات/۱۴»، در حالیکه واژگان «راعنا» و «انظرنا» و نیز «آمنّا» و «اسلمنا»، به ظاهر قرابت معنایی دارند، ولی قرآن کریم برای هر کدام، بار معنایی خاصی قائل است و از مردمان می‌خواهد با دقت و سنجیده کلمات را به کار بگیرند.

وقتی در سخن گفتن عادی و روزمره، سنجیده‌گویی فرمان قرآن است، مسلماً در ترجمه کلام الهی، لزوم دقت و واکاوی دقیق معنایی آیات بیشتر احساس می‌شود. لذا بایسته است از سویی قرآن‌پژوهان در واکاوی دقیق معنایی واژگان قرآن و پختگی و سنجیدگی نظریه‌های خویش بکوشند و از سوی دیگر، مترجمان با آگاهی از این ظرایف معنایی، در حدّ امکان از انعکاس آن‌ها در ترجمه خویش غفلت نوزند.

نتیجه‌گیری

حاصل کلام آن‌که لغت شناسان و قرآن‌پژوهان در راستای کشف ظرافت‌های معنایی قرآن، به دو واژه پرکاربرد «جاء» و «اتی» در آیات پرداخته و معلوم ساخته‌اند که هر یک از این واژگان، به لحاظ معنایی چه خصوصیتی دارند که وجه تمایز آن‌ها با واژه قریب المعنای دیگر است. در این میان، بیشتر آن‌ها در پی پاسخ بدین پرسش بوده‌اند که چرا خداوند، گاه یک موضوع و قضیه واحد را در یک جا با «جاء» و در جای دیگر با «اتی» قرین می‌سازد و چرا گاه حتی این انصراف از یکی از این دو فعل به فعل دیگر، در یک آیه و در یک سیاق واحد رخ می‌دهد؟ کدام خصوصیت معنایی در این دو واژه است که این تغییر تعبیر و انصراف را موجب می‌گردد؟

در پاسخ بدین پرسش، برخی وجود وجه تمایز معنایی میان این واژه را منتفی دانسته و صرف تفنّن در تعبیر را علت این مسئله می‌دانند، ولی چنانکه گذشت، این امر نمی‌تواند پاسخی درخور برای پرسش مزبور باشد. سایر قرآن‌پژوهان پاسخ این پرسش را در تمایزهای معنایی واژه «جاء» و «اتی» در عرف قرآن دانسته‌اند و عواملی چون تکیه بر مبدأ و هدف، موضوعیت جوهر و عرض، حصول یا عدم حصول مقصد، موضوعیت شعور و اختیار، جهت اقبال، افق متکلم و مخاطب و نیز، سهولت و مشقت موضوع را در این تمایز مدخلیت داده‌اند که

البته تأمل در کاربردهای قرآنی این دو واژه، عمومیت مدخلیت برخی از این عوامل را رد می‌کند و موفقیت نسبی دیدگاه شحرور و راغب اصفهانی مبنی بر مدخلیت دو عامل اخیر را اثبات می‌سازد.

این ظرافت‌های معنایی واژگان در عرف قرآن به‌طور عموم و تمایز معنایی واژه «جاء» و «اتی» به‌طور خاص، در حالی است که متأسفانه مترجمان، به انعکاس آن‌ها در ترجمه خویش همت نمی‌گمارند، چنانکه در زمینه فعل «جاء» و «اتی»، یا اساساً آن دو را یکسان ترجمه کرده و یا صرفاً از روی تفنن در تعبیر و به دور از هرگونه ضابطه‌ای، به معادل‌یابی برای آن‌ها پرداخته‌اند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

منابع

۱. ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). التحرير و التنوير، بی جا: بی نا.
۲. آلوسی، سید محمود. (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۳. الهی قمشه ای، مهدی. (۱۳۸۰). ترجمه قرآن، قم: انتشارات فاطمه الزهراء.
۴. آیتی، عبدالمحمد. (۱۳۷۴). ترجمه قرآن، تهران: سروش.
۵. بدری سامرایی، فاضل بن صالح. (۱۴۲۳ق). لمسات بیانیه فی نصوص التنزیل، عمان: دار عمار.
۶. بروسوی، اسماعیل. (بی تا). تفسیر روح البیان، بیروت: دار الفکر.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، دمشق: دار العلم.
۸. رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۳). ترجمه قرآن، قم: موسسه تحقیقاتی دار الذکر.
۹. زرکشی، محمد بن عبدالله. (۱۴۱۰ق). البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دار المعرفه.
۱۰. سیوطی، جلال الدین. (۱۴۲۱ق). الاتقان فی علوم القرآن، بیروت: دار الکتب العربی.
۱۱. ————. (بی تا). معترك الاقران فی اعجاز القرآن، قاهره: دار الفکر العربی.
۱۲. شحرور، محمد. (۱۹۹۶م). الاسلام و الایمان، دمشق: الاهالی للطباعه و النشر و التوزیع.
۱۳. شحود، علی بن نایف. (بی تا). الاعجاز اللغوی و البیانی فی القرآن الکریم، بی جا: بی نا.
۱۴. طباطبایی، محمد حسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۵. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۶. فولادوند، محمد مهدی. (۱۴۱۵ق). ترجمه قرآن، تهران: دار القرآن الکریم.
۱۷. فیض الاسلام، سید علی نقی. (۱۳۷۸). ترجمه قرآن، تهران: انتشارات فقیه.

۱۸. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، قم: موسسه دار الهجره.
۱۹. مشکینی، علی. (۱۳۸۱). ترجمه قرآن، قم: الهادی.
۲۰. مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب.
۲۱. معزی، محمد کاظم. (۱۳۷۲). ترجمه قرآن، قم: انتشارات اسوه.
۲۲. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳). ترجمه قرآن، قم: دار القرآن الکریم.
۲۳. موسوی گرمارودی، علی. (۱۳۸۴). ترجمه قرآن، تهران: انتشارات قدیانی.